

Bogusław Gediga

Cmentarzisko ciałopalne kultury łużyckiej w Księginicach Wielkich w pow. dzierzoniowskim

Un cimetière à incinération de la civilisation lusacienne de Księginice Wielkie, arr. de Dzierżoniów

Wstęp

W roku 1926 na skutek zgłoszenia o odkryciu cmentarzyska w Księginicach Wielkich zostały na nim przeprowadzone badania wykopaliskowe. Pracami kierował W. Hoffmann. Jak można wnioskować z zachowanych fotografii terenowych, nie założono tam wówczas regularnych wykopów. Wygląda tak, jak gdyby prace prowadzono na kilku nieregularnie wytyczonych odcinkach (por. ryc. 7, 8). W rezultacie badań odkryto 17 grobów ciałopalnych. Poza drobny-

mi komunikatami¹ o tych pracach, wyniki badań na cmentarzysku nie zostały dotychczas opublikowane. Obecne opracowanie jest oparte na zachowanej w Muzeum Archeologicznym we Wrocławiu części dokumentacji. Pełny obraz inwentarza poszczególnych zespołów grobowych uzyskaliśmy na podstawie ksiąg in-

¹ „Altschlesische Blätter”, R. 2: 1927, s. 9; „Altschlesien”, t. 3: 1930, s. 95; T. Malinowski, *Katalog cmentarzysk ludności kultury łużyckiej w Polsce*, t. 1, Warszawa 1961 (powielane), s. 265.

wentarzowych. Sam materiał uległ zniszczeniu podczas ostatnich działań wojennych. Poza wspomnianymi księgami inwentarzowymi dysponujemy jedynie jeszcze siedmioma kliszami fotograficznymi, związanymi z omawianym obiektem. Z tego sześć klisz to zdjęcia terenowe, jedna natomiast to zdjęcie luźno znalezionych naczyń, które znajdowały się wówczas w zbiorach szkoły w Księginicach Wielkich. Co do tych naczyń nie mamy jednak pewności, czy pochodzą z omawianego cmentarzyska (por. ryc. 4). W pobliżu szkoły bowiem — jak wynika z mapy z naniesionymi stanowiskami archeologicznymi, przechowywanej w Muzeum Archeologicznym we Wrocławiu — znajduje się drugie cmentarzysko kultury łużyckiej. Jest ono oznaczone jako stanowisko nr 3. Brak jednak wiadomości o nim i o ewentualnych badaniach tam przeprowadzonych. Tak skąpa dokumentacja sprawia, że w niniejszym opracowaniu wielu faktów zaobserwowanych podczas badań obecnie podać nie potrafimy. Tak samo nie można przeprowadzić bardziej wyczerpującej analizy materiału. Wydaje się jednak, iż z uwagi na bardzo dużą dysproporcję, jaka istnieje między materiałem nagromadzonym z terenu Śląska Dolnego a jego publikacjami, udostępnienie tych materiałów do szerszych badań jest potrzebne i pożyteczne.

Kończąc te wstępne uwagi, należy jeszcze wspomnieć, że istnieje w różnych zeszytach „Altschlesische Blätter” szereg wzmianek o znajdowaniu ceramiki z epoki brązu w Księ-

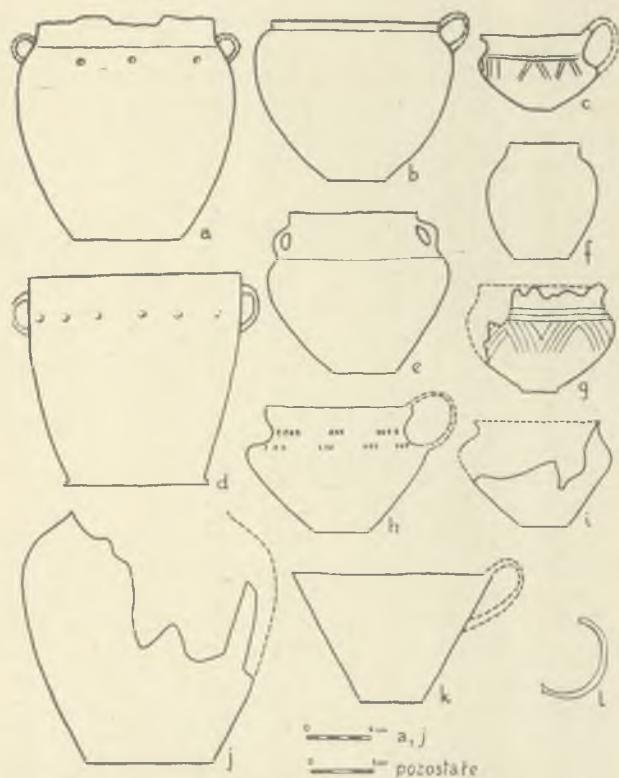

Ryc. 1. Księginice Wielkie, pow. dzierzoniowski. Położenie cmentarzyska (+)

Fig. 1. Księginice Wielkie, arr. de Dzierżoniów. Situation du cimetière (+)

ginicach. Brak jednak pewności, czy pochodzą one z omawianego przez nas stanowiska. Przypuszczalnie jednak część z nich jest właśnie z tym obiektem związana².

Cmentarzysko w Księginicach Wielkich znaj-

Ryc. 2. Księginice Wielkie, pow. dzierzoniowski. a—d — grób nr 1; e—h — grób nr 5; i, j — grób nr 10; k — znalezisko luźne; l — grób nr 6

Fig. 2. Księginice Wielkie, arr. de Dzierżoniów. a—d — tombe N° 1; e—h — tombe N° 5; i, j — tombe N° 10; k — trouvaille isolée; l — tombe N° 6

duje się na wzgórzu położonym na wschodnim skraju wsi, po lewej stronie drogi prowadzącej z Łagiewnik do Księginic (ryc. 1). Jest ono oznaczone na wspomnianej mapie, znajdującej się w Muzeum Archeologicznym, jako stanowisko nr 7.

MATERIAŁY

Grób 1 — popielnicowy

Poza popielnicą zawierał 10 naczyń, zachowanych w całości lub we fragmentach.

1. Popielnicę stanowi dwuuche, czarnobrunatne naczynie beczułkowate z wyodrębnioną szyjką. Na barku ornamentowane dołkami (ryc. 2 a). Średn. wylewu 19 cm, dna 11 cm, wys. 21 cm. Nr inw.³ 1272/27.

2. Zachowany częściowo beczułkowaty garnek, czerwonobrunatny. Poniżej brzegu zaopatrzone w guzki. Średn. dna 10 cm, wys. ok. 20 cm. Nr inw. 1269/27.

3. Silnie uszkodzone naczynie, najprawdopodobniej kubek, jasnobrunatny. Średn. zachowanej części wylewu 10 cm, wys. zachowana 6 cm, średn. dna 6 cm. Nr inw. 1270/27.

² „Altschlesische Blätter”, R. 10: 1935, s. 28; R. 11: 1936, s. 225; R. 12: 1937, s. 110; R. 15: 1940, s. 136.

³ Podajemy numery według zachowanych ksiąg inwentarzowych Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu.

4. Siedem fragmentów płytkiej misy, czarnej. Nr inw. 1271/27.

5. Dwuuchy garnek, zdobiony poniżej brzegu dookólnym rzędem guzków. Powierzchnia zewnętrzna szorstka, czerwobrunatna (ryc. 2 d). Średn. wylewu 10 cm, dna 7 cm, wys. 10,5 cm. Nr inw. 1273/27.

6. Uszkodzony kubek, czarny z wystającym ponad brzeg taśmowatym uchem i wklęsłym dnem. Średn. wylewu 8 cm, dna 2,5 cm, wys. 7,5 cm. Nr inw. 1274/27.

7. Analogiczny do poprzedniego kubek-czerpak, czarny. Średn. wylewu 9 cm, dna 2,5 cm, wys. 4,5 cm. Nr inw. 1275/27.

8. Kubek z wyodrębnioną, wywiniętą szyjką i taśmowatym wystającym ponad brzeg uchem. Ornamentowany żłóbkami (ryc. 2 c). Średn. wylewu 5 cm, dna 1,5 cm, wys. 3,5 cm. Nr inw. 1276/27.

9. Kubek z krótką wyodrębnioną szyjką i taśmowatym wystającym ponad brzeg uszkiem, czarny (ryc. 2 b). Średn. wylewu 8 cm, dna 2,5 cm, wys. 7,5 cm. Nr inw. 1277/27.

10. Czerpak z taśmowatym wystającym ponad brzeg uszkiem i wklęsłym dnem. Powierzchnia zewnętrzna lekko szorstka, czerwobrunatna. Średn. wylewu 12 cm, dna 2,5 cm, wys. 5 cm. Nr inw. 1278/27.

11. Uszkodzony kubek z taśmowatym wystającym ponad brzeg uszkiem, wklęsłym dnem oraz lekko wywiniętym brzegiem, czarny. Średn. wylewu 6 cm, dna 2,5 cm, wys. 6,5 cm. Nr inw. 1279/27.

Grób 2 — bezpopielnicowy

Brak informacji na temat występowania kości.

1. Dwa fragmenty czarnej misy z lekko zagiętym do wewnątrz brzegiem.

Grób 3 — bezpopielnicowy

Brak informacji na temat występowania kości, Zespół zawierał 5 naczyń zachowanych we fragmentach.

1. Fragment dużej misy. Nr inw. 1281/27.

2. Trzy fragmenty dwuuchego garnka o kształcie beczułkowatym. Poniżej brzegu plastyczne guzki. Ścianka zewnętrzna chropowata, czerwobrunatna. Nr inw. 1282/27.

3. Garnek analogiczny do poprzedniego. Poniżej brzegu dookólny rząd plastycznych guzków. Średn. wylewu 13 cm, dna 7 cm, wys. 13 cm. Nr inw. 1283/27.

4. Dolna część analogicznego garnka. Średn. zachowanej części 18 cm, dna 9,5 cm, zachowana wys. 14 cm. Nr inw. 1284/27.

5. Trzy fragmenty analogicznego garnka. Ścianka zewnętrzna pokryta nakłuciami panokciowymi. Nr inw. 1285/27.

Grób 4 — bezpopielnicowy

Brak informacji na temat występowania kości. Zespół zawierał 3 uszkodzone naczynia.

1. Fragment misy czarnobrunatnej z brzegiem zagiętym do wnętrza. W miejsce uszka plastyczna listewka. Średn. wylewu 34 cm. Nr inw. 1286/27.

2. Fragment dwuuchego naczynia wazowatego z wyodrębnioną szyjką, czarnego. Średn. zachowanej części wylewu 11 cm, dna 7 cm, wys. fragmentu 12 cm. Nr inw. 1287/27.

3. Fragment dwuuchego naczynia wazowatego, czarnego. Poniżej podstawy szyjki ornament w postaci 6 dołków. Średn. wylewu 18,5 cm, dna 10 cm, wys. 24,5 cm. Nr inw. 1288/27.

Grób 5 — bezpopielnicowy

Brak informacji na temat występowania kości. Zespół zawierał 9 naczyń zachowanych w całości lub we fragmentach.

1. Trzy fragmenty beczułkowatego garnka czerwobrunatnego. Powierzchnia zewnętrzna szorstka. Średn. dna 10 cm. Nr inw. 1289/27.

2. Fragment kubka z taśmowatym, wystającym ponad brzeg uchem. Nr inw. 1289/27.

3. Kubek-czerpak z taśmowatym, wystającym ponad brzeg uchem i wklęsłym dnem, czarny. Powierzchnia zewnętrzna trochę szorstka, wewnętrzna gładka, wyświecana. Średn. wylewu 10 cm, dna 3 cm, wys. 5 cm. Nr inw. 1290/27.

4. Trzy fragmenty beczułkowatego garnka o chropowatej powierzchni zewnętrznej, żółtoszarej. Nr inw. 1292/27.

5. Częściowo zachowane naczynie wazowate z wyodrębnioną szyjką, czarne, ornamentowane żłóbkami (ryc. 2 g). Średn. zachowanej części wylewu 5 cm, dna 2 cm, zachowana wys. 5 cm. Nr inw. 1291/27.

6. Fragment dużej czarnej misy z zagiętym do wewnątrz brzegiem. Nr inw. 1293/27.

7. Kubek z wyodrębnioną, wywiniętą szyjką i uchem taśmowatym, wystającym ponad brzeg, czarny, ornamentowany na barku grupami dołków (ryc. 2 h). Średn. wylewu 7 cm, dna 2 cm, wys. 6 cm. Nr inw. 1294/27.

8. Uszkodzony dwuuchy garnek beczułkowaty z dwoma plastycznymi guzkami poniżej brzegu. Powierzchnia zewnętrzna chropowata, czerwobrunatna. Średn. wylewu 12 cm, dna 7 cm, wys. zachowanej części naczynia 12 cm. Nr inw. 1295/27.

9. Dwuuche naczynie wazowate z wyodrębnioną szyjką, czarne (ryc. 2 e). Średn. wylewu 6 cm, dna 3 cm, wys. 7,5 cm. Nr inw. 1296/27.

10. Bezuchy baniasty garnek z wyodrębnioną szyjką, czarny (ryc. 2 f). Średn. wylewu 5 cm, dna 2,5 cm, wys. 6 cm. Nr inw. 1297/27.

Grób 6 — popielnicowy

Poza popielnicą zespół zawierał 2 naczynia oraz fragment ozdoby z brązu.

1. Popielnicę stanowiło silnie uszkodzone, dwuuche naczynie wazowate, zdobione pod uchami dołkami. Średn. zachowanej części wylewu 13 cm, dna 7 cm, zachowana wys. 12 cm. Nr inw. 1300/27.

2. Silnie uszkodzona misa ze zgrubiałym, lekko zagiętym do wewnątrz brzegiem, czarnobrunatna. Średn. wylewu 28 cm, wys. ok. 9 cm. Nr inw. 1298/27.

3. Dwuuchy garnek beczułkowaty z plastycznymi guzkami poniżej brzegu. Powierzchnia zewnętrzna chropowata, żółtobrunatna. Średn. wylewu 13 cm, dna 7 cm, wys. 13 cm. Nr inw. 1299/27.

4. Fragment ozdoby z drutu brązowego (ryc. 2 l), grub. 0,2 cm, średn. 4 cm. Nr inw. 1301/27. Przedmiot wystąpił razem z przepalonymi kośćmi w popielnicy.

Grób 7 — bezpopielnicowy

Cały zespół stanowią fragmenty jednego naczynia.

1. Fragmenty kubka-czerpaka z taśmowatym, wystającym ponad brzeg uchem i wklęsłym dnem. Nr inw. 1302/27.

Grób 8 — bezpopielnicowy

Zespół stanowią fragmenty jednego naczynia.

1. Dwa fragmenty misy z lekko zagiętym do wewnątrz brzegiem; czarnoszare. Nr inw. 1303/27.

Grób 9 — bezpopielnicowy

Zawierał 3 naczynia.

1. Trzy fragmenty małego naczynia wazowatego z dwoma uszkami i z wyodrębnioną szyjką; szaroczarne, ornamentowane poniżej szyjki żłobkami. Nr inw. 1304/27.

2. Mała dwustożkowa czarka, czarnożółta, ornamentowana żłobkami. Górna część naczynia uszkodzona. Średn. wylewu w zachowanej części 6 cm, dna 1,8 cm, zachowana wys. 4 cm. Nr inw. 1305/27.

3. Mała, uszkodzona czarka wazowata z wyodrębnioną szyjką i wklęsłym dnem; żółta. Na barku ornamentowana żłobkami, m. in. motyw trójkątów na przemian zakreskowanych. Średn. wylewu w zachowanej części naczynia 3,5 cm, dna 2 cm, zachowana wys. — 3 cm. Nr inw. 1306/27.

Grób 10 — popielnicowy

Zespół zawierał popielnicę oraz 3 naczynia — przystawki.

1. Popielnicę stanowi silnie uszkodzone, dwuuche naczynie wazowate z wyodrębnioną szyjką, poniżej ucha zdobione dołkami. Powierzchnia

czarna (ryc. 2 j). Średn. dna 11,5 cm, zachowana wys. 24 cm. Nr inw. 1307/27.

2. Stożkowaty kubek z wywiniętym brzegiem i z wklęsłym dnem; czarny, ornamentowany na barku rzędem dołeczków (ryc. 2 i). Średn. wylewu 6 cm, dna 2 cm, wys. 5 cm. Nr inw. 1308/27.

3. Fragment dwuuchego naczynia z wyodrębnioną, wywiniętą szyjką. Nr inw. 1309/27. Naczynie znajdowało się w popielnicy.

4. Silnie uszkodzony kubek z taśmowatym, wystającym ponad brzeg uchem i wklęsłym dnem, czarnobrunatny. Średn. wylewu 11,5 cm, dna 3,5 cm, wys. 4 cm. Nr inw. 1310/27. Naczynie znajdowało się w popielnicy.

Grób 11 — popielnicowy

Zespół oprócz popielnicy zawierał 8 innych naczyń.

1. Popielnicę stanowiło uszkodzone naczynie wazowate, czarne. Średn. wylewu ok. 7 cm, dna 3 cm, zachowana wys. 7 cm. Nr inw. 1316/27. W popielnicy miały się znajdować kości dziecka.

2. Fragmenty płytkiej misy z profilowanym, lekko zagiętym do wnętrza brzegiem, czarne. Nr inw. 1311/27.

3. Trzy fragmenty dwuuchego, beczułkowatego garnka. Powierzchnia zewnętrzna chropowata, czerwono-brunatna. Poniżej brzegu zdobiona dookólnym rzędem guzków plastycznych. Nr inw. 1312/27.

4. Dolna część dwuuchego naczynia wazowatego, czarnego. Średn. wylewu części zachowanej 19 cm, dna 8 cm, zachowana wys. 11 cm. Nr inw. 1313/27.

5. Kubek uchaty z wyodrębnioną, wywiniętą szyjką, czarny. Średn. wylewu 8 cm, dna 2 cm, wys. 6,5 cm. Nr inw. 1314/27. Kubek znajdował się wewnątrz poprzednio opisanego naczynia. Nr inw. 1313/277.

6. Dwuuche naczynie wazowate z lekko wyodrębnioną szyjką, na barku ornamentowane dołkami, czarne (ryc. 3 b). Średn. wylewu 9 cm, dna 3,5 cm, wys. 10,5 cm. Nr inw. 1315/27.

7. Uszkodzone beczułkowate naczynie z lekko wyodrębnioną szyjką, czarne (ryc. 3 a). Średn. wylewu 5 cm, dna 3 cm, wys. 8 cm. Nr inw. 1317/27.

8. Uszkodzony kubek z taśmowatym, wystającym ponad brzeg uchem, szarobrunatny. Średn. wylewu 9 cm, dna 2,5 cm, wys. 4,5 cm. Nr inw. 1318/27.

9. Czarny kubek z taśmowatym wystającym ponad brzeg uchem (uszkodzony) i wklęsłym dnem. Brzeg profilowany i wywinięty na wewnątrz (ryc. 3 c). Średn. wylewu 6 cm, dna 2 cm, wys. 7 cm. Nr inw. 1319/27.

Grób 12 — bezpopielnicowy

Brak informacji na temat występowania kości. Zespół stanowi 5 naczyń zachowanych

Ryc. 3. Księginice Wielkie, pow. dzierzoniowski. a—c — grób nr 11; d — grób nr 12; e — grób nr 14; f — znalezisko luźne

Fig. 3. Księginice Wielkie, arr. de Dzierżoniów. a—c — tombe N° 11; d — tombe N° 12; e — tombe N° 14; f — trouvaille isolée

w całości lub we fragmentach oraz trochę pojedynczych skorup.

1. Dwa fragmenty misy czarnej z zagiętym do wewnątrz brzegiem, na którym są umieszczone plastyczne różki. Wys. ok. 8,5 cm. Nr inw. 1320/27.

2. Cztery fragmenty baniastego naczynia wazowatego, ornamentowanego żłobkami, dołeczkami i guzeczkami plastycznymi. Nr inw. 1321/27.

3. Silnie uszkodzona czarka wazowata, czarna. Ornamentowana równoległymi żłobkami u podstawy szyjki, a poniżej motywem trójkątów na przemian zakreskowanych. Średn. wylewu 5 cm, wys. zachowanej części naczynia 6,5 cm. Nr inw. 1322/27.

4. Silnie zniszczony kubek z taśmowatym, występującym ponad brzeg uchem i wklęsłym dnem. Powierzchnia czarnobrunatna, zewnętrzna szorstka. Średn. wylewu 10 cm, dna 3 cm, wys. 4 cm. Nr inw. 1323/27.

5. Kubek z profilowanym wywiniętym brze-

giem i taśmowatym wystającym ponad brzeg uchem, czarne, zewnątrz ornamentowane żłobkami (ryc. 3 d). Średn. wylewu 7,5 cm, dna 3 cm, wys. 5,5 cm. Nr inw. 1324/27.

6. Luźne fragmenty naczyń, m. in. brzegi różnych mis. Nr inw. 1325/27.

Grób 13 — popielnicowy

Poza popielnicą zawierał fragmenty jednego naczynia.

1. Trzy fragmenty czarnego, dwuuchego naczynia wazowatego, ornamentowanego żłobkami i dołkami. Naczynie to stanowiło popielnicę. Nr inw. 1326/27.

2. Fragmenty czerwobrunatnego garnka beczułkowatego. Poniżej brzegu plastyczne guzki. Powierzchnia zewnętrzna chropowata. Nr inw. 1327/27.

Grób 14 — bezpopielnicowy

Brak informacji na temat występowania kości. Zespół zawierał 3 naczynia.

1. Silnie uszkodzona misa z jednym uchem. Średn. wylewu ok. 21 cm, dna 7 cm, wys. ok. 10,5 cm. Nr inw. 1328/27.

2. Silnie uszkodzone dwuuche naczynie kuliste z wywiniętą na zewnątrz szyjką; czarne, ornamentowane na barku żłobkami (ryc. 3 e). Średn. wylewu 13,5 cm, dna 7,5 cm, wys. 15 cm. Nr inw. 1329/27.

3. Sześć fragmentów dwuuchego, beczułkowatego garnka o chropowatej powierzchni zewnętrznej, czerwobrunatnej. Poniżej brzegu plastyczne guzeczki. Nr inw. 1330/37.

Grób 15 — bezpopielnicowy

Brak informacji na temat występowania kości. Zespół zawierał fragmenty 2 naczyń oraz talerza krążkowego.

1. Dolna część beczułkowatego garnka o chropowatej powierzchni zewnętrznej, czerwobrunatnej. Nr inw. 1331/27.

2. Część talerza krążkowego, pokrytego na jednej powierzchni nakłuciami paznokciowymi; czerwobrunatny. Grub. talerza 1,4 cm. Nr inw. 1332/27.

3. Cztery fragmenty misy brunatnej z wywiniętym brzegiem. Nr inw. 1333/27.

Grób 16 — bezpopielnicowy

Brak informacji na temat występowania kości. Zespół zawierał 3 naczynia.

1. Dwuuchy garnek beczułkowaty czerwobrunatny z lekko wyodrębnioną szyjką; Średn. wylewu 17 cm, dna 10 cm, wys. 25 cm. Nr inw. 1334/27.

2. Dwa fragmenty misy z jednym uszkiem i lekko zagiętym do wewnątrz brzegiem, na którym są umieszczone różki plastyczne. Misa jest wewnątrz czarna, wyświecana. Średn. dna 10,5 cm, wys. 10 cm. Nr. inw. 1335/27.

Ryc. 4. Księginice Wielkie, pow. dzierzoniowski. Zestaw naczyń, które znajdowały się w zbiorach tamtejszej szkoły

Fig. 4. Księginice Wielkie, arr. de Dzierżoniów. Collection de vases conservés à l'école du lieu

3. Kubek czarny w kształcie ściętego stożka z taśmowatym wystającym ponad brzeg uchem i wklęsłym dnem. Średn. wylewu 11,5 cm, dna 2 cm, wys. 5 cm. Nr inw. 1336/27.

Grób 17 — popielnicowy

Poza popielnicą zespół zawierał jeszcze jedno naczynie.

1. Popielnicę stanowił czerwonobrunatny garnek beczułkowaty o chropowatej powierzchni zewnętrznej i dwu uchach, zachowany jedynie we fragmentach. Nr inw. 1338/27.

2. Dwa fragmenty czarnoszarej misy z dwoma uchami i z lekko zagiętym do wewnątrz brzegiem. Średn. dna 11 cm, wys. 12 cm. Nr inw. 1337/27.

Z omawianego cmentarzyska znamy jeszcze szereg przedmiotów, głównie naczyń nie związanych ze zwartymi zespołami.

1. Kubek w kształcie stożka ściętego z taśmowatym, wystającym ponad brzeg uchem i wklęsłym dnem, czarny. Średn. wylewu 9,5 cm, dna 3 cm, wys. 6 cm. Nr inw. 1339/27.

2. Analogiczny do poprzedniego kubek-czerpak (ryc. 2 k). Średn. wylewu 9,5 cm, dna 3 cm, wys. 6 cm. Nr inw. 1340/27.

3. Fragment bogato ornamentowanego naczynia wazowatego. Nr inw. 1341/27.

Na zakończenie należy jeszcze wspomnieć o innej grupie luźnych zabytków, związanych z kulturą łużycką i pochodzących z Księginic. Co do tych przedmiotów nie mamy jednak pewności, czy pochodzą one z omawianego cmentarzyska, czy też z innego stanowiska kultury łużyckiej znajdującego się w tej miejscowości, wśród których jest także, jak to wspominaliśmy, drugie cmentarzysko.

1. Brązowa siekierka z tulejką i uszkiem

(ryc. 3 f). Dług. 11 cm, szer. ostrza 4 cm. Nr inw. 7/25.

2. Kilkanaście fragmentów różnych naczyń, wśród nich fragment talerza krążkowego. Nr inw. 1014/25.

3. Osiem luźnych naczyń (ryc. 4). Naczynia te znajdowały się w zbiorach szkoły w Księginicach Wielkich. Poza fotografią tych naczyń, która pochodzi z archiwum Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu, nie posiadamy o nich żadnych innych informacji.

ANALIZA MATERIAŁU

Ceramika

Wyposażenie zbadanych grobów stanowiła prawie wyłącznie ceramika. Naczynia były różnie zachowane. Z tego więc powodu nie znamy dokładnie wszystkich form, które wystąpiły w grobach. Do tego musimy jeszcze dodać, że opisy naczyń w księgach inwentarzowych nie są zawsze wystarczające dla wyobrażenia sobie danego kształtu, a rysunków w bardzo wielu wypadkach brak. Wśród naczyń możemy wyróżnić następujące rodzaje: garnki, kubki, misy, wazy, czerpaki i czarki.

Garnki. Na cmentarzysku w Księginicach wystąpiło 14 garnków w 9 zespołach grobowych (nr: 1, 3, 5, 6, 11, 13—15, 17). Omawiane naczynia mają na ogół kształt zbliżony do beczułkowatego (ryc. 2 d) lub jajowatego (ryc. 2 a, 3 a), przy czym część ma brzegi lekko zagięte do wewnątrz, inne natomiast wywinięte. Wszystkie mają po dwa ucha. Poniżej brzegu mniej więcej na wysokości uch występują często dwa umieszczone naprzeciw siebie guzki plastyczne. W nielicznych wypadkach guzków tych jest więcej i tworzą rząd okalający naczynie (ryc. 2 d). Powierzchnia zewnętrzna garnków

jest przeważnie szorstka, niejednokrotnie wiadać ślady obmazywania. W jednym wypadku mamy informację, że na powierzchni zewnętrznej znajdują się nakłucia paznokciowe. Powierzchnie zewnętrzne garnków są przeważnie czerwono-brunatne. Ścianka wewnętrzna jest na ogół gładka, czarnoszara. Garnki są pospolicie naczyniami w obrębie kultury łużyckiej. Formy, które spotykamy na cmentarzysku w Księginicach, występują najczęściej w zespołach datowanych na V okres epoki brązu⁴.

Kubki. W tej grupie naczyń możemy wyróżnić dwa zasadnicze typy:

1. Kubki kształtem zbliżone do ściętego stożka, zaopatrzone w jedno taśmowate uszko, najczęściej wystające ponad brzeg naczynia (ryc. 2 k). Omawiany typ naczyń ma mniej lub bardziej wyraźnie wyodrębnione dno, w większości wypadków wklęsłe. Ścianki naczyń są na ogół gładkie, szaroczarne i brunatne. Tylko w nielicznych wypadkach ścianka zewnętrzna była szorstka. Scharakteryzowane kubki wystąpiły na cmentarzysku w ilości 13 sztuk, w 8 grobach (nr: 1, 5, 7, 10—12, 14, 16) oraz dwa luźne. Formy te nie są zbyt precyzyjnie datowane, podobne bowiem spotykamy w IV i V okresie epoki brązu. Jeden z luźno znalezionych kubków (ryc. 2 k) można uznać za charakterystyczny dla IV okresu epoki brązu⁵. Pozostałe natomiast są analogiczne do typu form spotykanych przeważnie w V okresie epoki brązu⁶.

2. Drugi typ stanowią kubki z profilowanym i wywiniętym brzegiem (ryc. 2 b, 3 c, d), a czasem z wyodrębnioną i wywiniętą szyjką (ryc. 2 c, h). Omawiane kubki są również najczęściej zaopatrzone w taśmowate, wystające ponad brzeg ucha. Dna są jedynie w nielicznych wypadkach wklęsłe, ścianki czarne, gładkie. Na podkreślenie zasługuje fakt, iż w przeciwieństwie do poprzedniego typu w tym wypadku mamy także egzemplarze ornamentowane. Najczęstszym motywem zdobniczym są żłobki ułożone w różnych kombinacjach (przeważnie szlaczki) oraz grupy dołków (ryc. 2 c, h, 3 d). Scharakteryzowany typ kubków występuje głównie w V okresie epoki brązu⁷.

Misy, zachowane wyłącznie w większych

lub mniejszych fragmentach, wystąpiły w 12 grobach (nr: 1—6, 8, 11, 12, 15—17). Najliczniejszą grupę stanowią misy z lekko zagiętym do środka brzegiem. Często na krawędziach misy występują małe plastyczne różki. Omawiane misy są na ogół zaopatrzone w jedno ucho. Znacznie mniejszą grupę reprezentują misy głębsze od poprzednio scharakteryzowanych, mające profilowane, wywinięte brzegi. Wszystkie te typy spotykamy przeważnie na terenie Śląska środkowego w zespołach z V okresu epoki brązu⁸.

Wazy. Wśród tego rodzaju naczyń różniamy kilka typów.

1. Wazy z baniastym brzuścem i wyodrębnioną, prawie cylindryczną szyjką (ryc. 2 e).

2. Wazy z szyjką zlewającą się z brzuścem (ryc. 3 b, e). Drugie z tych naczyń zdobione jest poziomymi żłobkami dookołnymi i grupami zwieszających się z nich żłobków pionowych.

3. Trzeci typ stanowi duże dwustożkowate naczynie (ryc. 4 w środku), luźno znalezione.

Czarki są stosunkowo rzadkie. Typowy jest okaz z brzuścem w przybliżeniu dwustożkowatym z zaokrąglonym załomem, zdobiony żłobkami poziomymi na granicy szyjki, a poniżej grupami żłobków na przemian pochyłych w prawo i w lewo (ryc. 2 g). Z grobów 9 i 12 pochodzą dwustożkowate czarki o zaokrąglonym załomie, zdobione motywem trójkątów na przemian skośnie zakreskowanych.

Czerpaki. Trzy czerpaki znajdują się wśród okazów luźno znalezionych (ryc. 4). Mają one kształt wycinka kuli z płaskim dnem i ucha wystające nieco ponad brzeg.

Wszystkie scharakteryzowane formy waz, czarek i czerpaków znamy z licznych przykładów w materiale kultury łużyckiej, głównie z najmłodszego okresu epoki brązu⁹. Dwustożkową wazę z luźnych materiałów z Księginic (ryc. 4) można datować na schyłek IV okresu epoki brązu lub na fazę przejściową do V okresu¹⁰.

Przedmioty metalowe

Na omawianym cmentarzysku jedyny przedmiot metalowy, jaki wystąpił w zespole grobowym, jest zachowany tylko we fragmencie i pochodzi z popielnicy grobu 6. Jest on wykonany z taśmowatego kawałka brązu zagiętego w kółko (ryc. 21). Możliwe, iż jest to fragment bransolety.

Drugi przedmiot metalowy z Księginic to luźna siekierka z tulejką (ryc. 3 f). Można ją

⁴ M. Jahn, *Zur Chronologie der „Lausitzer Kultur“ auf Grund neuerer Grabungen in Schlesien, „Mannus“*, Erg. Bd. 3: 1923, s. 35, tabl. II 11, 13; S. Gollub, *Endbronzezeitliche Gräber in Mittel- und Oberschlesien. Ein Beitrag zur Gliederung der Lausitzer Kultur*, Bonn 1960, tabl. 74.

⁵ W. Boege, *Die Chronologie der jüngeren Bronzezeit in Mittelschlesien auf Grund der Grabfunde*, Wrocław 1934, tabl. I 7c; E. Petersen, *Die geschweiften Bronzemesser in Schlesien, „Altschlesien“*, t. 3: 1930, s. 223—224, tabl. XIV 1, 2.

⁶ Jahn, *op. cit.*, s. 37, tabl. IV 5; Gollub, *op. cit.*, tabl. 76; Petersen, *op. cit.*, tabl. XIV 3, XV 1—3.

⁷ Gollub, *op. cit.*, tabl. 75, 76, a także tabl. 2: 2, 5, 6 i in.

⁸ Jahn, *op. cit.*, s. 34, tabl. I 9, 10; Gollub, *op. cit.*, tabl. 2: 10, oraz tabl. 74.

⁹ Jahn, *op. cit.*, s. 35—37, tabl. III; Gollub, *op. cit.*, tabl. 73, 74, 76.

¹⁰ Jahn, *op. cit.*, s. 33, tabl. I 1; Boege, *op. cit.*, s. 13 n., tabl. I 1c; Gollub, *op. cit.*, tabl. 73.

Ryc. 5. Księginice Wielkie, pow. dzierzoniowski.
Odsłonięte groby nr. 1—6

Fig. 5. Księginice Wielkie, arr. de Dzierżoniów. Tom-
bes NN^{os} 1—6 mises à découvert

Ryc. 6. Księginice Wielkie, pow. dzierzoniowski.
Odsłonięte groby nr. 2—6

Fig. 6. Księginice Wielkie. Tombes NN^{os} 2—6 mises
à découvert

zaliczyć do znanych tego typu form dużych siekierek, pozbawionych zdobienia w postaci żłobków, datowanego na IV okres epoki brązu¹¹.

Chronologia

Przeprowadzona analiza materiału ceramicznego wskazuje, że dotychczas zbadane zespoły grobowe na cmentarzysku w Księginicach Wielkich są dosyć jednolite chronologicznie. Większość form naczyń jest charakterystyczna dla V okresu epoki brązu. Do form bardziej typowych dla tego okresu można zaliczyć jajowate naczynia z wyodrębnioną szyjką, ornamentowane na barku dołeczkami (ryc. 2 a), wazy i czarki, a wśród nich szczególnie dwustożkowate czarki ornamentowane motywem trójkątów na przemian zakreskowanych, część ornamentowanych kubków z wyodrębnioną szyjką (ryc. 2 c, h, 3 d) i wreszcie także talerze krążkowe.

Jak już zaznaczyliśmy, w materiale luźnym (ryc. 4) występują formy, które można datować na IV okres epoki brązu, np. dwustożkowata waza, stożkowaty czerpak (ryc. 2 k) oraz siekierka z tulejką (ryc. 3 f). Gdyby ten materiał pochodził z omawianego cmentarzyska wskazywałby na możliwość występowania na nim także zespołów z innych okresów trwania kultury łużyckiej. Wydaje się to tym bardziej prawdopodobne, ponieważ na innych cmentarzyskach w tym rejonie¹² mamy do czynienia

z grobami z różnych okresów trwania kultury łużyckiej.

Na zakończenie należy jeszcze wspomnieć, iż najprawdopodobniej z omawianego stanowiska pochodzi trochę ceramiki wczesnośredniowiecznej, która została znaleziona na powierzchni. Materiał ten znajduje się w zbiorach Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu (nr inw. 1342/27).

Obrządek pogrzebowy

Brak odpowiedniej dokumentacji nie pozwala na bardziej wyczerpujące omówienie tego zagadnienia. Odnośnie do sześciu grobów mamy informację, że były to groby ciałałpalne popielnicowe (nr: 1, 6, 10, 11, 13, 17). W wypadku pozostałych grobów brak wiadomości, gdzie i w jaki sposób zostały złożone szczątki zmarłego w grobie. Nie ma też pewności, czy kości w ogóle znajdowały się w tych grobach. Dosyć kiepskie, zachowane zdjęcia terenowe, robione przeważnie dla kilku zespołów równocześnie na jednej kliszy, nie dają należytego wyobrażenia o wyglądzie tych grobów. W grobach popielnicowych funkcję popielnic spełniały większe naczynia wazowate. Jak wynika z fotografii, część zespołów stanowiły misy odwrócone dnem do góry lub nakrywające inne naczynia, wchodzące w skład danego zespołu (ryc. 5—8). Jedynie w oparciu o zachowaną dokumentację fotograficzną można przypuszczać, że część grobów na omawianym cmentarzysku miała obstawę kamienną. Prawdopodobnie była ona zachowana w stanie szczątkowym (ryc. 6, 7). S. Gollub¹³, podając zesta-

¹¹ Np. H. Seger, *Depotfunde aus der Bronze- und Hallstattzeit*, „Schlesiens Vorzeit”, t. 4: 1907, s. 31, 32, ryc. 43; tenże, *Schlesische Hortfunde aus der Bronze- und frühen Eisenzeit*, „Altschlesien”, t. 6: 1935/1936, s. 141, tabl. XIII 2.

¹² A. Chudziński, *Badania na cmentarzysku kultury łużyckiej w Sobótce, pow. Wrocław*, „Silesia An-

tiqua”, t. 1: 1959, s. 79, 80; B. Gediga, *Badania zespołu stanowisk kultury łużyckiej w okolicy Jordana Słaskiego, pow. Dzierżoniów, w latach 1956—1959*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 13: 1961, s. 79.

¹³ Gollub, *op. cit.*, s. 73.

Ryc. 7. Księginice Wielkie, pow. dzierzoniowski.
Odsłonięte groby nr. 10—17

Fig. 7. Księginice Wielkie, arr. de Dzierżoniów.
Tombs NN^{os} 10—17 mises à découvert

Ryc. 8. Księginice Wielkie, pow. dzierzoniowski.
Grób nr 8

Fig. 8. Księginice Wielkie, arr. de Dzierżoniów.
Tombe N° 8

wienie cmentarzysk z terenu Śląska Górnego i środkowego, na których wystąpiły groby z konstrukcją kamienną, w tym także z obstawą, nie wymienia cmentarzyska z Księginic Wielkich. W tej sytuacji dosyć trudno tę kwestię obecnie rozstrzygnąć. Nie jest bowiem wykluczone, iż fakt, że obstawa była zachowana w stanie szczątkowym (jak widać na fotografii w wypadku jednego z grobów, ryc. 7, gdzie możemy zauważyć trzy kamienie), mógł sprawić, że nie uznano tego za pozostałość obstawy kamiennej. Z drugiej strony wiadomo, że groby z obstawą kamienną grupują się na terenie Śląska środkowego przede wszystkim na obszarze powiatów: milickiego, trzebnickiego i wołowskiego¹⁴, ale sporadycznie trafiają się także takie groby na terenie bardziej południowym, w rejonie, do którego można by również zaliczyć omawiane cmentarzysko¹⁵.

Wyposażenie grobów nie jest jednolite. Cztery groby (nr: 1, 5, 11, 12) zawierały ponad pięć naczyń (nie licząc popielnicy), przy czym największą ilość stanowiło dziewięć naczyń.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ T. Malinowski, *Obrządek pogrzebowy ludności kultury łużyckiej w Polsce*, Prz. archeol., t. 14: 1962, s. 20 n.

Dwanaście grobów zawierało 1—3 naczyń (są to groby nr: 2, 4, 6—10, 13—17), a grób 3 pięć naczyń.

Z uwagi na fakt, że jak można wnioskować z zachowanych fotografii, prace ratownicze na omawianym cmentarzysku były prowadzone stosunkowo nieregularnymi wykopami — trudno mówić coś na temat rozplanowania grobów. Wygląda na to, iż występują one na tym stanowisku dosyć gęsto (ryc. 5—8).

Cmentarzysko w Księginicach Wielkich w pow. dzierzoniowski jest typowe dla kultury łużyckiej na Śląsku środkowym, a szczególnie dla jej południowo-zachodniej podgrupy, którą można wyróżnić w dorzeczu Ślezy¹⁶. Jedyne ewentualnego występowania grobów z obstawą kamienną nie można uważać za zjawisko typowe na tym obszarze; wśród dotychczas zbadanych zaliczyć do nich możemy zaledwie jeden lub dwa. Nie są więc groby z obstawą na cmentarzysku w Księginicach Wielkich zjawiskiem charakterystycznym.

¹⁶ Szerzej na temat zróżnicowania kultury łużyckiej na Śląsku środkowym wypowiadam się w przygotowywanym monograficznym jej opracowaniu na tym terenie.

Un cimetière à incinération de la civilisation lusacienne de Księginice Wielkie, arr. de Dzierżoniów

R é s u m é

En 1926 des prospections archéologiques furent entreprises près du village de Księginice Wielkie, arr. de Dzierżoniów, dans un cimetière à incinération de la civilisation lusacienne. Ces

explorations menèrent à la découverte de 17 sépultures. Le compte rendu actuel de ces fouilles s'appuie uniquement sur l'inventaire des tombes conservé aux archives du Musée

Archéologique de Wrocław, ainsi que sur des clichés de photographies prises sur le lieu des investigations.

Dans cette nécropole toutes les sépultures étaient des sépultures à incinération, mais ce n'est que 6 d'entre elles qui contenaient un vase cinéraire (tombe NN^{os} 1, 6, 10, 11, 13, 17). Pour le reste il nous manque toute indication plus précise pouvant confirmer la présence d'ossements brûlés et l'endroit exact de leur déposition.

Par contre, nos notions sont plus amples en ce qui concerne le mobilier funéraire des sépultures. La poterie y dominait presque exclusivement et ce n'est que dans la tombe N° 6 qu'apparut le fragment d'un objet indéfini en bronze. Il s'avéra que le mobilier céramique n'y était nullement homogène. C'est ainsi que quatre tombes (NN^{os} 1, 5, 11, 12) recelaient en

dehors de l'urne cinéraire 5—9 vases, tandis que douze (NN^{os} 2, 4, 6—10, 13—17) contenaient de 1—3 vases enfin la tombe 3 était garnie de 5 vases.

Certains détails visibles sur les photographies prises en 1926 au terrain pourraient suggérer que les tombes étaient entourées d'une bordure de pierres conservée à l'état fragmentaire (fig. 3). Des informations de détail manquent cependant pour en donner pleine évidence.

Le matériel actuellement accessible nous autorise à dater les sépultures de la nécropole de Księginice Wielkie à la Ve période de l'âge du bronze. Ce cimetière porte les traits spécifiques de la civilisation lusacienne en Moyenne-Silésie et en particulier d'un groupe distinct de cette civilisation établi dans le bassin de la rivière Ślęza.

Traduit par Zofia Sławska